

УДК 343.352

Ф. Ю. Неміч

*ад'юнкт наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ***ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ ПІДКУПУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Проведення історико-правового дослідження поняття «підкуп» у кримінальному законодавстві має принципово важливе значення, не тільки для огляду генезису підкупу як соціального явища, а й для аналізу процесу поступового вдосконалення кримінально-правових норм, що містили відповідальність за підкуп. Таке дослідження допоможе виявити основні історичні тенденції у формуванні кримінально-правових норм, у яких передбачалася відповідальність за підкуп, визначити головні його етапи та оцінити ефективність положень сучасного законодавства, враховуючи історичний досвід.

Дослідженням історичного розвитку поняття підкупу в кримінальному праві проводились такими вченими, як П.П. Андрушко, В.І. Бояров, Б.В. Здравомислов, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк та інші.

Метою статті є дослідження історичного розвитку кримінальної відповідальності за підкуп і запровадження позитивного досвіду в цій сфері національного кримінального законодавства.

Історія розвитку вітчизняного й зарубіжного кримінального права вказує на те, що відповідальність за злочини, вчинені шляхом підкупу, застосовувалась із давніх часів. Це поняття простежувалось не лише в юридичних джерелах того часу, а й у релігійних. Так, у Біблії зазначено: «Не викрившиш закону, не будеш дивитися на особу й не візьмеш підкупу, бо підкуп осліплює очі мудрих і викривлює слова справедливих» (Повторення Закону, розділ 16) [1]. У Корані сурі 2 аяту 186 зазначено про заборону підкупу суддів [2]. Засвідчене існування в релігійних текстах заборонних норм про підкуп свідчить про те, що вже в давні часи розуміли негативні наслідки та загрозу основоположним устоям суспільства, які несе підкуп.

«Перша згадка про корупцію саме в системі державної влади міститься в пам'ятці державності – архівах Стародавнього Вавилона. Документи, у яких є згадування про корупцію, датовано другою половиною XXIV ст. до н. е. (епоха шумерів і семітів)» [3, с. 53].

Проте, на думку окремих дослідників, історичні свідчення про виникнення законодавства, зокрема, щодо протидії підкупу в історії української державності припадають на I тис. до н. е. О.Н. Ярмиш зазначає: «Уже в останній третині I тис. до н. е. в розташованих на Півдні сучасної України античних державах – Ольвії, Херсонесі, Тірі, Боспорі – громадяни розуміли нагальну не-

обхідність боротьби з проявами корупції. У цей час у праві визначалися окремі склади злочинів – дача хабара, підкуп – декасмо (δεκασμοῦ), і його прийняття – дорон (δώραν)» [4, с. 68].

Найбільшою пам'яткою Київської Русі є Руська правда, що зберегла своє значення й у більш пізні періоди історії України. Руська правда мала три основні редакції: Коротку, Велику і Скорочену. Найдавнішою редакцією (підготовлена не пізніше 1054 р.) є Коротка правда. Велика редакція виникла не раніше 1113 р. й пов'язана з ім'ям Володимира Мономаха. Скорочена редакція з'явилася в середині XV ст. з переробленою Великою редакцією. Руська правда була головним правовим джерелом Київської Русі, а пізніше Галицько-Волинського князівства. У період Київської Русі з XV ст. – по початок XVI ст. державну владу на місцевому рівні несли воєводи та намісники. Так як останні не були на утриманні в державі, єдиним способом їх збагачення було отримання подарунків і підношень від населення. «Підношення були основними джерелами утримання державного апарату. Це поняття мало назву «кормління». У Руській правді містилася низка положень, які встановлювали єдині норми кормління» [5, с. 8]. Явище «кормління» фактично мало специфічні ознаки підкупу. Специфіка полягала в тому, що підкуп фактично визнавався законним діянням тих часів, оскільки за отримання дарунків чиновник зобов'язувався вчиняти дії, передбачені його обов'язками.

Із кінця XIV ст. і до середини XVI ст. українські землі перебували в складі Речі Посполитої. Фактично Україна була поділена між Польщею й Литвою. Важливе місце серед джерел права, якими керувалась Річ Посполита, належало Судебнику великого князя Казимира (1468 р.) та Литовським статутам (1529 р., 1566 р., 1588 р.). Прийняття вказаних правових актів було перш за все спрямовано на зміцнення державної влади на захоплених територіях, зокрема й території сучасної України, які знаходились під контролем державних службовців і судів. У Литовських статутах велику увагу було приділено запобіганню проявам підкупу державних службовців. Наприклад, норма артикулу 9 розділу 2 Литовського статуту 1529 р. передбачала відповідальність, зокрема, у вигляді позбавлення злочинця посади за відпущення шляхтича хорунжим із військової служби або накладення незаконних мит. Виходячи зі змісту цієї норми, винний учиняв такі дії з

корисливих мотивів, тобто шляхом отримання підкупу. Заборони на отримання будь-яких дарунків містив артикул 39 розділу 3 Литовського статуту 1566 р. [6]. В артикулі визначалось, що всіх потрібно судити по справедливості, та передбачалась заборона на отримання винагороди й вирішення справи по дружбі.

Існування кріпацтва на території України в складі Речі Посполитої призвело до створення в середині XVI ст. Запорозької Січі. Варто зауважити, що право Запорізької Січі мало в основному звичайний характер. Козацька старшина, насамперед кошовий отаман, обиралась на військовій раді, яка мала можливість зміщення відповідних посадових осіб за порушення козацьких звичаїв і прав. Принципи козацького устрою були розповсюджені на територію Гетьманщини після визвольної війни Богдана Хмельницького в 1648–1654 рр.

Вступ України в епоху «Руїни» поділив її територію між Річчю Посполитою та Московською державою. На території Московської держави кримінальна відповідальність регламентувалась Соборними уложеннями від 1649 р. Прийняті в 1649 р. на території Московської держави Соборні уложення встановили більш широке коло суб'єктів, на яких поширювалась відповідальність за підкуп, порівняно з попередніми правовими джерелами. Так, до суб'єктів кримінальної відповідальності тепер зараховували й судових чиновників, також карним визначалось удаване посередництво під час підкупу [7, с. 91].

У 1710 р. новий гетьман Пилип Орлик намагався відновити гетьманську владу на території Правобережної України. За його політичної діяльності був прийнятий особливий для української історії документ, який отримав назву «Конституція Пилипа Орлика». Аналіз цього історичного джерела українського права вказує, що в ній містились заборони формування влади, призначення та обрання на посаду, а також звільнення з посад, що вчинювалося під впливом підкупів, винагород чи інших корупційних дій [8].

Подальша історія України проходить у складі Російської імперії, де в 1845 р. прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні [9]. Зазначений документ розширив відповідальність за злочини, вчиненні шляхом підкупу. Питання відповідальності за підкуп регулювались низкою статей. Відповідно до ст. 401, карним уважалось мздоїмство, яке полягало в тому, що чиновник, котрий перебуває на державній або громадській службі, міг отримати неправомірний дарунок. Під дарунком законодавець визначав гроші, речі тощо. Ст. 402 передбачала відповідальність за лихоїмство – прийняття цим самим чиновником винагороди за вчинення дії, що виходять за межі обов'язків по службі. Також у ч. 1 ст. 1169 відповідальність устанавлювалась за неправдиве пока-

зання без присяги перед судом. Якщо неправдиве показання робилося перед судом без присяги, але внаслідок підкупу, покарання призначалося аналогічне тому, яке призначалося за злочин, передбачений ч. 1 ст. 1168, а саме: дачу завідомо неправдивих свідчень. Згідно з ч. 1 ст. 1884, підкуп визначався як один зі способів учинення злочину під час виборів до громадських сільських і дворянських громад. У ч. 2 ст. 1884 передбачено також відповідальність щодо особи, яку підкупувають під час виборів, або відповідальність за те, що виборець висловлював можливість про свій підкуп.

Події Жовтневої революції в Російській імперії в 1917 р. призвели до періоду національної революції в Україні в період з 1917–1921 рр., який характеризується низкою спроб утворити самостійні держави, такі як УНР і ЗУНР. Е.М. Кісілюк зазначав, що в цей період на території України застосовувались законодавчі акти Російської імперії тільки у випадку, якщо вони не суперечили правовим принципам української влади [10, с. 9]. Та навіть за таких умов у період існування УНР було видано низку законодавчих актів, у яких зазначалась відповідальність за підкуп. В Обіжнику Генерального секретарства внутрішніх справ від 09.12.1917 роз'яснялось населенню, що саме забороняв прийнятий Закон про вибори до Українських Установчих Зборів [10, с. 149]. Однією з таких заборон було таке поняття, як «підмогоричувати виборців», що розуміється нами як підкуп. 1 листопада 1918 р. було утворено Українську державу, яка 13 листопада 1918 р. отримала назву «Західноукраїнська Народна Республіка» (ЗУНР). За основу кримінального законодавства був узятий Кримінальний кодекс Австрії 1852 р.: «З незначними поправками і доповненнями цей Кримінальний кодекс використовувався й у кримінальному законодавстві ЗУНР» [11, с. 36].

Після встановлення радянської влади на території України, 30 грудня 1922 р. був підписаний Союзний договір, згідно з яким Українська СРР увійшла до складу СРСР, у зв'язку з чим у 1922 р. був прийнятий Кримінальний кодекс (далі – КК) УСРР, який був розроблений на основі КК РСФРР. Аналіз КК УСРР 1922 р. показав, що в цей історичний період велика увага зверталась на питання боротьби з хабарництвом. Відповідно, відповідальність устанавлювалась за одержання хабара, посередництво в учиненні цього злочину, приховування хабарництва, давання хабара та провокацію хабара. Відповідальність за ці діяння, крім провокації хабара, встановлювалась в одній статті – у ст. 114 КК УСРР. Давання хабара являло собою фактичну передачу посадовій особі незаконної винагороди, а спроба давання хабара могла існувати лише тоді, коли хабародавець приступив до надання хабара, але сам акт передачі не був закінчений. Виходячи із цього, наприклад, обіцян-

ка надання хабара не належала до надання хабара або спроби надання хабара. Також підкуп як особливий спосіб був представлений у ч. 3 ст. 81 за ухилення від військової служби, а саме: надання хабара за звільнення від військової служби.

Із 1 липня 1927 р. був уведений на той час новий КК УСРР 1927 р. [12]. Кодекс взяв за основу КК УСРР 1922 р. з деякими змінами. Так, положенням щодо відповідальності за хабарництво були присвячено такі статті: одержання хабара (ст. 105), дача та посередництво в хабарництві (ст. 106), провокація хабара (ст. 107). У ст. 105 передбачалась відповідальність службової особи за отримання хабара й учинення нею дій на користь хабародавця виключно в силу своїх повноважень. Ст. 102 передбачала відповідальність судів за винесення вироку з корисливих мотивів. До змін у КК УСРР потрібно було зарахувати те, що законодавцем тепер передбачалась можливість звільнення від кримінальної відповідальності за певних умов не лише хабародавця, а й посередника.

Наступних змін законодавство про кримінальну відповідальність за підкуп зазнало у зв'язку з прийняттям КК УРСР 1960 р. Глава VII Особливої частини цього Кодексу під назвою «Службові злочини» містила чотири відповідні статті: у ст. 168 ішлося про одержання хабара, у ст. 169 – про посередництво в хабарництві, у ст. 170 – про дачу хабара, а у ст. 171 – про провокацію хабара. Також, відповідно до ст. 180 КК УРСР, кримінально караним було перешкоджання явці свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від дачі показань чи висновку, підкуп цих осіб або погроза помстою за раніше дані показання чи висновки. У сфері злочинів проти виборчих прав у ч. 2 ст. 127 КК УРСР зазначалось про кримінальну відповідальність за перешкоджання реалізації виборчого права громадянина або члена виборчої комісії шляхом підкупу. У ст. 1291 КК УРСР було встановлено кримінальну відповідальність за перешкоджання участі в референдумі шляхом підкупу.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. протягом 10 років у сфері кримінальної відповідальності використовувалось радянське законодавство. Лише у 2001 р. був прийнятий чинний нині КК України, котрий удосконалюється й сьогодні. Починаючи з 2013 р., в кримінальне законодавство України вносяться постійні зміни. Це пов'язано з політичним курсом країни до вступу в Європейський Союз, у зв'язку з чим потрібно привести національне законодавство до міжнародних стандартів. Сьогодні неможливо говорити про ефективність упровадження законодавчих змін через нетривалий час їх дії. Але така швидкість реформування КК України, безсумнівно, породило багато спорів при застосуванні норм КК України. Це підтверджує думку автора про те,

що впровадження змін до кримінального законодавства має проходити ретельну перевірку з урахуванням історичного досвіду. Прийняття змін не повинно переслідувати політичні цілі.

Підсумовуючи викладене, можливо сказати, що поняття «підкуп» було наявне в історії України раннього періоду державотворення. Загалом етапи періодизації можливо поділити так: 1) період від античного до Київської Русі; 2) період України в складі Російської імперії; 3) період радянського часу; 4) період становлення незалежності України 5) період європеїзації кримінального законодавства (триває сьогодні).

Отже, на нашу думку, на основі дослідження можемо резюмувати таке: 1) встановлена кримінальна відповідальність за підкуп цілком відповідала потребам суспільства того періоду, в якому діяв той чи інший нормативно-правовий акт; 2) проведена періодизація досліджуваних законодавчих актів, яка не є єдиною й може варіюватися. Проблема підкупу як суспільно-небезпечного явища властива практично всім періодам людської історії й потребує ретроспективного розгляду. У сучасних умовах дедалі більшої актуальності набувають наукові дослідження історичних аспектів підкупу, урахування яких підвищить ефективність правозастосовної діяльності.

Література

1. Огієнко І.І. Біблія / І.І. Огієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibleonline.ru/bible/ukr/05/16/#19>.
2. Коран / перевод Э.Р. Кулиева. – М. :ООО «Издательство АСТ» 2007. – С. 688.
3. Заблоцький Ю.П. Історична ретроспектива протидії корупції, хабарництву і неправомірній вигоді в Україні / Ю.П. Заблоцький // Митна справа. – 2015. – № 1. – С. 53–60.
4. Ярмиш О.Н. Антикорупційна політика України: актуальні проблеми забезпечення ефективності : збірник матеріалів інтернет-конференції / О.Н. Ярмиш // Національна академія прокуратури України. – 2015. – С. 67–75.
5. Кабанов П.А. Коррупция и взяточничество в России: исторические, криминологические и уголовно-правовые аспекты / П.А. Кабанов. – Нижнекамск, 1995. – 172 с.
6. Литовський статут 1566 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://litopys.org.ua/statut2/st1566_04.htm.
7. Радачинский С.Н. Уголовная ответственность за провокацию взятки либо коммерческого подкупа : [учебное пособие] / С.Н. Радачинский. – М. : ИКЦ «МарТ», 2003. – 144 с.
8. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/001_003.
9. Уложение о наказаниях и уголовных и исправительных 1845 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dlib.rsl.ru/viewer/01002889696?#page=1>.

10. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : [монографія] / Е.М. Кісілюк. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – 232 с.

11. Луцький М.І. Християнські засади австрійського цивільного та кримінального законодавства як основа правової системи ЗУНР / М.І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2014. – № 10. – С. 32–37.

12. Кримінальний кодекс УРСР. – К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. – 168 с.

Анотація

Неміч Ф. Ю. Генезис поняття підкупу в кримінальному законодавстві України. – Стаття.

У статті розглядається історичний розвиток поняття підкупу в законодавстві України. Проведено аналіз історичних джерел і виконано періодизацію, що дає підстави для перегляду норм вітчизняного законодавства й застосування досвіду у сфері підкупу.

Ключові слова: підкуп, генезис, хабар, історичне джерело, корупція.

Аннотация

Немиц Ф. Ю. Генезис понятия подкупа в уголовном законодательстве Украины. – Статья.

В статье рассматривается историческое развитие понятия подкупа в законодательстве Украины. Проведен анализ исторических источников и сделана периодизация, что дает основания для пересмотра норм отечественного законодательства и применения опыта в сфере подкупа.

Ключевые слова: подкуп, генезис, взятка, исторический источник, коррупция.

Summary

Nemich F. Yu. The genesis of the concept of bribery in the criminal law of Ukraine. – Article.

We consider the historical development of the concept of bribery in the legislation of Ukraine. The analysis of historical sources and periods, which gives reason to review the rules of national law and application experience in bribery.

Key words: bribery, genesis, bribe, historical source, corruption.